
**ՇՐՋԱՆԱԿԱՅԻՆ (ՑԻՐԿՈՒԼՅԱՐ) ՄԻԳՐԱՑԻԱՅԻ
ՄԱՀՄԱՆՄԱՆ ՇՈՒՐՁ¹**

ՌՈՒԲԵՆ ԵԳԱՆՅԱՆ

«Աշխատանքային ժամանակավոր միգրացիա» հասկացության գիտական սահմանման առումով լուրջ տարակարծություններ չկան:

Այն ընկալվում է որպես աշխատանքային գործունեություն իրականացնելու նպատակով երեք և ավելի ամսով ելքի բնակավայր վերադարձ կամ այլ բնակավայր տեղափոխում ենթադրող ժամանում:

Որպես աշխատանքային ժամանակավոր միգրացիայի առանձին տեսակներ ներկայումս դիտվում են.

- Սեզոնային աշխատանքային միգրացիան,
- Ոչ սեզոնային կարճաժամկետ աշխատանքային միգրացիան,
- Երկարաժամկետ կամ տևական աշխատանքային միգրացիան,
- Շրջանակային կամ ցիրկուլյար աշխատանքային միգրացիան:

Լուրջ տարակարծություններ չկան նաև աշխատանքային ժամանակավոր միգրացիայի առաջին երեք տեսակների ընկալման և սահմանման առումով:

Սեզոնային աշխատանքային միգրացիան իրականացվելիք աշխատանքների սեզոնայնության բնույթով պայմանավորված՝ 3-12 ամիս տևողությամբ մեկնում-վերադարձն է, իսկ ոչ սեզոնային կարճաժամկետ աշխատանքային միգրացիան ոչ սեզոնային բնույթի աշխատանքներ կատարելու նպատակով 3-12 ամիս տևողությամբ մեկնում-վերադարձն է: Երկարաժամկետ կամ տևական աշխատանքային միգրացիան 12 ամսից ավելի տևողությամբ մեկնում-վերադարձն է:

Մատնանշելով սա, հարկ է սակայն նշել, որ ԵՄ անդամ երկրներից ոչ մեկում ժամանակավոր միգրացիայի օրենսդրորեն ամրագրված պաշտոնական սահմանում չկա²: Այս հանգամանքը հաճախ անհարկի բարդություններ է ստեղծում այդ երկրներում մշտական բնակության

¹ Հոդվածը պատրաստված է «Թիրախային նախաձեռնություն Հայաստանի համար: Միգրացիայի կառավարման ոլորտում Հայաստանի կարողությունների հզորացում, կենտրոնանալով վերաինտեգրմանն ուղղված միջոցառումների վրա, ԵՄ- Հայաստան շարժունակության շուրջ գործընկերության շրջանակում» (PN: 2005.3506.2-014.00), ծրագրի համար:

² Տե՛ս «Временная и циркулярная миграция: эмпирические данные, современная практика управления и варианты дальнейшего развития в странах Европейского Союза». Европейская Миграционная Сеть, Издательство Европейского союза, 2011 // ISBN 978-92-79-21026-6 doi:10.2837/67921, ноябрь 2011, 2.2.1. Временная миграция, էջ 18-26:

ձգտող ժամանակավոր բնակվողների և նման նպատակ չհետապնդողների՝ իրապես ժամանակավոր միգրանտների համակցությունների հստակ տարանջատման գործում:

Ինչ վերաբերում է համեմատաբար նոր՝ «շրջանակային կամ ցիրկուլյար աշխատանքային միգրացիա» հասկացությանը և առհասարակ «շրջանակային կամ ցիրկուլյար միգրացիա» հասկացությանը, ապա դրանց ոչ այնքան հստակ ինչպես գիտական, այնպես էլ ոչ մեծաթիվ պաշտոնական-օրենսդրական սահմանումները դեռևս առնվազն վիճելի են և տարընթերցումների տեղիք են տալիս:

Այսպես, որոշակի հարցեր է ծնում հասկացության բավական ճանաչում գտած հետևյալ սահմանումը. ցիրկուլյար միգրացիան «...երկրների միջև մարդկանց անարգել տեղաշարժն է, այդ թվում՝ ժամանակավոր կամ տևական, որը կարող է օգտակար լինել բոլոր մասնակիցների համար, եթե տեղի է ունենում կամավոր և պայմանավորված է ծագման ու մուտքի երկրների աշխատանքային պահանջումներով»³:

Մեր համոզմամբ՝ տվյալ սահմանման մեջ վիճարկման ենթակա չեն միայն ցիրկուլյար միգրացիայի ժամանակավոր լինելու և կամավորության սկզբունքի մասին ձևակերպումները (միանշանակ է, որ այն չի կարող լինել մշտական կամ հարկադիր միգրացիա):

Դրան հակառակ՝ միանգամայն անհասկանալի է «անարգել տեղաշարժ» արտահայտությունը: Քանի որ ներկայիս միգրացիոն հոսքերի հիմնական թիրախն են զարգացած երկրներն իրենց մուտքի թույլատրման բարդ համակարգերով, հարց է առաջանում՝ ինչպե՞ս սա ընկալել, ինչպե՞ս մեկնաբանել:

Առնվազն վիճարկելի են նաև «մասնակիցների համար օգտակար» և «ծագման ու մուտքի երկրների աշխատանքային պահանջումներով պայմանավորված» ձևակերպումները:

Նախ, պարզ չէ, թե ինչ չափանիշներով, և ովքեր են նման գնահատում կատարելու, անգամ կասկածի տեղիք է տալիս դրա կոռեկտ իրականացման հնարավորությունը:

Երկրորդ, հասկանալի չէ, թե այս առումով ինչով է ցիրկուլյար միգրացիան տարբերվում մնացած բոլոր ժամանակավոր միգրացիոն ուղևորություններից. արդյո՞ք վերջիններս չեն կարող կողմերի համար նույնքան օգտակար լինել և/կամ համապատասխանել երկրների աշխատանքային պահանջումներին:

Երրորդ, արդյո՞ք «աշխատանքային պահանջումներ» արտահայտությունը պետք է մեկնաբանվի որպես այն բանի վկայություն, որ ցիրկուլյար միգրացիան բացառապես աշխատանքային երևույթ է

³ Agunias Dovelyn Rannveig, Newland Kathleen. Circular Migration and Development: Trends, Policy Routes, and Ways Forward, in *Policy Brief*, Migration Policy Institute, April 2007, http://www.migrationpolicy.org/pubs/MigDevPB_041807.pdf

(նշենք, որ գոյություն ունեցող այլ սահմանումների մեծ մասը նման սահմանափակում չի դնում. ցիրկուլյար է համարվում նաև կրթական, հետազոտական և այլ բնույթի ուղևորությունների որոշակի մասը):

Վերջապես, որևէ կերպ մատնանշված չէ այն հատկանիշը, որը կարծես թե հիմք է հանդիսացել «Ժամանակավոր միգրացիա» ամբողջական հասկացության շրջանակներում տարակարգելու «ցիրկուլյար միգրացիա» երևույթը, այն է՝ կրկնվելու, նույն անձի կողմից մեկից ավելի անգամ իրականացվելու հատկանիշը:

Անհամեմատ պարզ և ընկալելի է ցիրկուլյար միգրացիայի եվրոպական միգրացիոն ցանցի (ԵՄՑ) բառարանում բերված սահմանումը. «Միննույն անձի կողմից երկու և ավելի երկրների միջև լեզալ միգրացիայի կրկնում»: Տվյալ սահմանումը մեկ այլ փաստաթղթում⁴ լրացված է օրինակներով, որոնք, ավելի հասկանալի դարձնելով տերմինի եվրոպական ընկալումը, միաժամանակ ոչ բոլոր հարցերն են հստակեցնում:

Այս փաստաթղթում երևույթը տարակարգված է հետևյալ երկու մասի.

1. ԵՄ-ում բնակվող երրորդ երկրների քաղաքացիների ցիրկուլյար միգրացիա,

2. Երրորդ երկրում բնակվող անձանց ցիրկուլյար միգրացիա:

Այսպիսով, մի կողմից հստակեցվում է, որ ԵՄ երկրները բոլոր դեպքերում ցիրկուլյար միգրանտ են ընկալում միայն **երրորդ երկրների քաղաքացիներին** (ինչը ևս վիճարկելի է. իսկ ինչպե՞ս գնահատել իրենց՝ ԵՄ երկրների քաղաքացիների կրկնվող միգրացիոն ուղևորությունները), մյուս կողմից՝ այն, որ որպես նման ուղևորություններ կարող են որակվել **ոչ միայն այդ երկրներում բնակվողների ժամանակավոր այցերը ԵՄ, այլև ԵՄ-ում օրինական հիմունքներով մշտապես բնակվող դրանց քաղաքացիների ժամանակավոր այցերը հայրենիք** (չի բացառվում նաև այլ երկրներ):

Նշված փաստաթղթի բնորոշմամբ՝ ԵՄ երկրներում բնակության իրավունք (պետք է ենթադրել հիմնական) ունեցող երրորդ երկրների քաղաքացիների ցիրկուլյար միգրացիան հնարավորություն է տալիս մարդկանց, պահպանելով այդ իրավունքը, գործունեություն ծավալել (ձեռներեցական, մասնագիտական, բարեգործական և այլ) ելքի երկրներում:

Ինչ վերաբերում է երրորդ երկրներում բնակվողների ցիրկուլյար միգրացիային, ապա, ըստ տվյալ փաստաթղթում բերված օրինակների, այն կարող է ներառվածների համար պայմաններ ստեղծել, ժամանակավորապես ժամանելով ԵՄ անդամ որևէ երկիր, աշխատելու, ուսա-

⁴ Տե՛ս «Положение Комиссии Европейскому Парламенту, Совету, Комитету Европы по экономическому и социальному развитию и Региональным комитетам по циркулярной миграции и партнерским соглашениям в области мобильности между Европейским Союзом и третьими странами» (СКМ (2007) 248) // <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52007DC0248:EN:NOT>

ներու, բարձրացնելու որակավորումը, ստանալու լրացուցիչ որակավորում, կամ համատեղելու այս նպատակներից մի քանիսը՝ պայմանով, որ մուտքի երկրում գտնվելու իրենց վերապահված ժամկետի վերջին նրանք պարտավոր են վերադառնալ իրենց հիմնական բնակության երկիր և «...իրենց նախորդ գործունեությանը»:

Նախ նշենք, որ այստեղ միանգամայն անհասկանալի է *«իրենց նախորդ գործունեությանը»* վերադարձի պարտադրող արտահայտության իմաստը: Դժվար է ենթադրել, որ, հեղինակների կարծիքով, վերադառնալուց հետո գործունեության բնույթը փոխածները դադարում են ցիրկուլյար միգրանտ համարվելուց: Միակ հնարավոր բացատրությունը երևի այն է, որ խոսքն այն դեպքերի մասին է, երբ տվյալ պայմանը հստակ նախանշված է միգրանտի և ընդունող կողմի միջև կնքված պայմանագրում:

Էլ ավելի ուշագրավ է հաջորդ հանգամանքը: Թերևս հասկանալով, որ տվյալ ձևակերպումն ըստ էության վերաբերում է առանց օրինականության խախտման իրականացվող ժամանակավոր միգրացիայի բացառապես բոլոր դեպքերին, հեղինակները դրան հավելում են. *«Ցիրկուլյարությունը կարող է ուժեղացվել, եթե միգրանտները հնարավորություն ստանան վերադառնալուց հետո պահպանել ԵՄ անդամ տվյալ երկիր մուտքի և ելքի որոշակի արտոնյալ պայմաններ, օրինակ՝ կրկնվող այցի պարզեցված արարողակարգի ձևով»*⁵:

Բացի մասնակիցների որոշակիության՝ վերը ներկայացված հատկանիշից (երրորդ երկրների մուտքի և ելքի երկրներում բնակվող քաղաքացիները), ցիրկուլյար միգրացիայի աշխատանքային սահմանումների մեծ մասն անդրադառնում է երևույթի տարածքային, ժամանակային, կրկնելիության և ներառված բոլոր կողմերի համար օգտակարության կամ շահավետության հատկանիշներին:

Դրանցից գատ՝ որոշ սահմանումներ այս կամ այն կերպ ներառում են նաև օրինականության և կազմակերպվածության հատկանիշները:

Տարածքային (միջպետական միգրացիա) և ժամանակային (ելքի երկիր վերադարձ ենթադրող միգրացիա) առումներով ցիրկուլյար միգրացիայի լրիվ համընկնումը «ժամանակավոր միգրացիա» երևույթի և հասկացության հետ, ինչպես նաև այն, որ ներառված բոլոր կողմերի համար օգտակար և շահավետ կարող են լինել նաև մեկանգամյա ժամանակավոր միգրացիոն ակտերը, որ դրանց մի զգալի մասը նույնպես լինում է օրինական և կազմակերպված, կարծես թե թույլ է տալիս արձանագրել, որ ցիրկուլյար միգրացիայի միակ, անվիճարկելի տարբերիչ

⁵ «Временная и циркулярная миграция: эмпирические данные, современная практика управления и варианты дальнейшего развития в странах Европейского Союза». Европейская Миграционная Сеть. Издательство Европейского союза, 2011 год // ISBN 978-92-79-21026-6 doi:10.2837/67921, ноябрь 2011, с. 16.

հատկանիշը կրկնելիությունն է: Այն, թերևս, կարևորվում է այն պատճառով, որ «կրկնելիությունը» ենթադրում է մուտքի երկրում միգրանտի կողմից թողած դրական իմիջ, ինչը ցիրկուլյար միգրացիան ժամանակավոր, մեկանգամյա միգրացիայի համեմատ մուտքի երկրի համար դարձնում է ցանկալի ու խրախուսելի:

Արդյո՞ք սրանից հետևում է, որ բոլոր կրկնվող ժամանակավոր միջպետական միգրացիոն տեղաշարժերը կարող են և պետք է բնորոշվեն որպես ցիրկուլյար: Միանգամայն համոզված ենք, որ ոչ:

Մեր կարծիքով, երևույթի ընկալմանը և սահմանմանը վերաբերող խառնաշփոթը սկսվել է դրա անվանումից: Ցիրկուլյար՝ շրջանակային անվանումը միանգամից կարծրատիպ է ստեղծում, որ երևույթի գլխավոր տարրերից հատկանիշը միևնույն անձանց կողմից ժամանակավոր միգրացիոն ակտերի կրկնությունն է: Ակնհայտ է, որ եթե դա այդպես լիներ, ապա միանգամայն հիմնավորված ու տեղին կլիներ այն կոչել բանավեճի տեղիք չտվող «կրկնվող ժամանակավոր միգրացիա» տերմինով:

Ակնհայտ է, որ այս ուղին չի ընտրվել լուրջ այն պատճառով, որ այլ է եղել երևույթի տարբերակման հիմքում դրված գլխավոր հատկանիշը:

Առավել հավանական է թվում, որ «ցիրկուլյար միգրացիա» հասկացության տարբերակման հիմնական նպատակը եղել է «ժամանակավոր միգրացիա» ամբողջական երևույթից դրա առավել պակաս խնդրահարույց հետևանքներ առաջացնող (ընդ որում՝ միաժամանակ ներառված բոլոր կողմերի համար՝ թե՛ մուտքի և ելքի երկրների և թե՛ հենց իրենց՝ միգրանտների) մասի առանձնացումը և դրա զարգացմանը նպաստող նպատակային քաղաքականության մշակումն ու վարումը:

Հետևաբար, երևույթի տարակարգման կարևորագույն հատկանիշն իրականում ոչ այնքան «ներառված բոլոր կողմերի համար առավելագույն հնարավոր օգտակարությունն» է, որքան, եթե կարելի է այդպես կոչել, **քաղաքակիրթ լինելը՝ նույն այդ կողմերի համար նվազագույն խնդիրներ առաջացնելը:**

Ինչ վերաբերում է ցիրկուլյարության (կրկնվողության), ինչպես նաև կազմակերպվածության (օրինականության) հատկանիշներին, ապա դրանք, ունենալով միգրանտների վերադարձելիության խնդրի լուծման որոշակի ներուժ, ընդամենը այդ կարևորագույն հատկանիշի ապահովման միջոցներ են:

Երևույթի նման ընկալումը մեզ թույլ է տվել ձևակերպելու և առաջարկելու դրա հետևյալ սահմանումը.

«Ցիրկուլյար միգրացիան մուտքի և ելքի երկրներում բնակվող երրորդ երկրների քաղաքացիների, ներառված բոլոր կողմերի՝ թե՛ այդ երկրների և թե՛ անձամբ միգրանտների, համար նվազագույն խնդրահարուցություն և առավելագույն հնարավոր օգտակարություն ապահովելու նկատառմամբ օրինականորեն կազմակերպված, կրկնվող ժա-

մանակավոր միջպետական միգրացիոն տեղաշարժն է:

Նշենք, որ այս ենթատեքստում «կազմակերպված» բառն օգտագործված է լայն ըմբռնմամբ: Այն ներառում է թե՛ միջպետական, թե՛ պետական ու մասնավոր առանձին կառույցների, և թե՛ վերջիններիս ու անհատների մակարդակով կազմակերպված լինելու տարբերակները: Այսինքն՝ չի ներառում միայն իրավական առումով ոչ մի կերպ չձևակերպված տարբերակները կամ ժամանակավոր անկանոն միգրացիան: Ընդ որում՝ ենթադրվում է, որ հենց կազմակերպվածության միջոցով են արդեն նախապես ապահովվում երևույթի նվազագույն խնդրահարույցության և մասնակիցների համար առավելագույն հնարավոր օգտակարության հատկանիշները:

Ինչ վերաբերում է աշխատանքային ցիրկուլյար միգրացիային, ապա նախորդ սահմանման ոչ բարդ վերաձևակերպման միջոցով ստացվում է դրա սահմանումը ևս.

«Աշխատանքային ցիրկուլյար միգրացիան մուտքի և ելքի երկրներում բնակվող երրորդ երկրների քաղաքացիների, ներառված բոլոր կողմերի՝ թե՛ այդ երկրների և թե՛ անձամբ միգրանտների համար նվազագույն խնդրահարույցություն և առավելագույն հնարավոր օգտակարություն ապահովելու նկատառմամբ օրինականորեն կազմակերպված, աշխատանքային կրկնվող ժամանակավոր միջպետական միգրացիոն տեղաշարժն է:

Բանալի բառեր – ժամանակավոր միգրացիա, աշխատանքային միգրացիա, ցիրկուլյար միգրացիա

РУБЕН ЕГАНИЯН – Об определении круговой (циркулярной) миграции. – “Циркулярная миграция” – сравнительно новое научное понятие. В статье дан критический анализ его определений, содержания и признаков, выделен основной, главенствующий признак, отличающий данное явление от прочих форм временной миграции. Этот признак – наименьшая проблемность для всех вовлечённых сторон – для принимающих стран, стран доноров и для самих мигрантов. С учетом сказанного определены понятия циркулярная и трудовая циркулярная миграция.

Ключевые слова: *временная миграция, циркулярная миграция, трудовая миграция*

RUBEN EGANYAN – On the Definition of Circular Migration. – In the article, on the basis of critical analysis of the existing definitions of the comparatively new scientific term “circular migration”, its essence, content and signs, the main, the most important sign is defined, by which this phenomenon is distinguished from other forms of temporary migration, and which became the main reason for emphasizing and examining it as a new, independent form of migration.

Key words: *temporary migration, circular migration, labor migration*